

UOT 159.9

Mehriban Cəlal qızı İsmayılova

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin

Pedaqoji psixologiya kafedrasının dosenti

<https://orcid.org/0000-0002-0649-4625>

Yarməmməd Daşqın oğlu Hüseynov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

<https://orcid.org/0009-0004-1485-9112>

HƏMYAŞIDLARI QRUPUNDA QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏR VƏ ÜNSİYYƏT YENİYETMƏ ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASININ MÜHÜM AMİLİ KİMİ

Мехрибан Джалал гызы Исмаилова

доктор философии по психологии, доцент

Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

Ярмамед Дашигын оглы Гусейнов

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ И ОБЩЕНИЕ В ГРУППЕ СВЕРСТНИКОВ КАК ВАЖНЫЙ ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА

Mehriban Jalal Ismayilova

doctor of philosophy in psychology, associate professor at

Azerbaijan State Pedagogical University

Yarmamed Dashgin Huseynov

Azerbaijan State Pedagogical University

RELATIONSHIPS AND COMMUNICATION IN A GROUP AS AN IMPORTANT FACTOR IN FORMING A TEENAGER'S PERSONALITY

Xülasə. Elmi məqalədə yeniyetmənin şəxsiyyətinin formalaşmasında həmyaşıdları ilə münasibətlərin və ünsiyyətin rolu araşdırılır. Müəllif qeyd edir ki, yeniyetmə həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə öz şəxsiyyətini anlamağa, qabiliyyətlərini müəyyən etməyə cəhd göstərir. Ünsiyyətin şəxsi xarakteri, tez-tez mübahisələr və onların müzakirəsi izah edir ki, həmyaşıdları ilə ünsiyyət zamanı yeniyetmənin intellektual inkişafı baş verir, inancları formalaşır. Bütün bunlara əlavə olaraq, həmyaşıdları ilə yaxın dostluq şəraitində yeniyetmələr müəyyən bir ziddiyyət növünü öyrənir, yeni baxış və konfliktləri idarə etmək üçün yeni vasitə və üsullar əldə edir və müəllifin subyektiv mövqeyini tuturlar.

Açar sözlər: qarşılıqlı münasibət, ünsiyyət, davranış, həmyaşıdlar, özünü- təsdiq

Резюме. В научной статье исследуется роль взаимоотношения и общения со сверстниками в формировании личности подростка. Автор отмечает, что подросток пытается понять свою личность и определить свои возможности во взаимодействиях со сверстниками. Личностный характер общения, частые споры и их обсуждение объясняют, что во время общения со сверстниками происходит интеллектуальное развитие подростка, формируются его убеждения. Помимо всего этого, в условиях тесной дружбы со сверстниками подростки усваивают определенный тип противоречия, приобретая вместе с этим новые средства и методы видения и управления конфликтом, занимают субъектную позицию автора.

Ключевые слова: взаимоотношение, общение, поведение, сверстники, самоутверждение

Summary. The scientific article discusses the role of relationships and communication with peers in the formation of a teenager's personality. The author notes that a teenager is trying to understand his personality and determine his abilities in interactions with peers. The personal nature of communication, frequent disputes and their discussion explain that during communication with peers, the intellectual development of a teenager takes place, his beliefs are formed. In addition to all this, in conditions of close friendship with peers, adolescents learn a certain type of contradiction, acquiring new means and methods of vision and conflict management, and take the subjective position of the author.

Key words: *mutual relations, communication, behavior, peers, self-affirmation*

Yeniyetməlik dövründə nəzərə çarpan mühüm psixoloji xüsusiyyətlərdən biri də yeniyetmənin sosial-psixoloji ünsiyyət fəaliyyətinin genişlənməsi, yoldaşları ilə qarşılıqlı münasibətə səy göstərməsidir. Yeniyetmənin yoldaşları ilə ünsiyyəti getdikcə genişlənir və möhkəmlənir. Lakin ünsiyyətin pozulması halları baş verdikdə bu, yeniyetməyə böyük sarsıntı gətirir, eyni zamanda, yoldaşlarının soyuq münasibəti onun üçün ən ağır cəzaya çevrilir. Bu yaşda yoldaşlıqda sadıqlıq, doğruluq, müsbət qarşılıqlı münasibətlər kimi keyfiyyətlər aparıcı olur.

Həmyaşıdları ilə münasibətlərə gəldikdə, yeniyetmədə ünsiyyətə, bilik əldə etməyə, özünü tanımaya, özünü təsdiqə, qarşılıqlı dəstəyə tələbat həyata keçirilir. Özündə yaranan maraq yeniyetmədə insanların xarici və daxili keyfiyyətlərini bilmək və mənəvi qiymətləndirmək istəyini, özünü onlarla müqayisə etmək, öz təcrübələrini və hisslərini başa düşmək istəyini yaradır. Məhz bu dövrdə yeniyetmənin hiss və düşüncələri onu psixikasına yaxın olan qəhrəmanlarla yaxından tanış olması üçün xüsusilə zəruridir.

Həmyaşıdlarla ünsiyyət yeniyetməlik yaş dövründə aparıcı fəaliyyətdir, öyrənmə fəaliyyəti arxa plana keçir. Yeniyetmələr qruplarda həmyaşıdları ilə ünsiyyət qururlar, dostluqları çox emosional və təcrübələrlə doludur. Qarşı cinsə maraq yaranır. Yeniyetmə üçün yoldaşlarla ünsiyyət önəmlidir, onların münasibətləri pis olanda və yaxud alınmadıqda çox məyus olur, bunu öz faciələri kimi qəbul edirlər. Adətən, yeniyetmələr tək qalmaqdan qorxduqları üçün yoldaşları ilə münasibətlərini nizamda saxlamağa çalışırlar.

Yeniyetmə qızların və oğlanların ünsiyyətində əsas yer tutan onların bir-biri ilə sirlərini bölüşməsidir. Şəxsi məsələlərin məzmunu dərinləşdikcə yeniyetmədə sirrə etibar edə biləcəyi dostla tələbat yaranır. Buna uyğun olaraq yeniyetmənin təsəvvüründə dost qayğıkeş olmalıdır, bir-birini başa düşməlidir, inanmalı və etibar etməlidir kimi fikirlər yaranır.

Yeniyetmənin dostları ilə ünsiyyəti onların mühakimə obyektinə çevrilir. Onlar dostlarının hərəkətlərini öz davranış və hərəkətləri ilə müqayisə edir, təhlil edir və səbəbini araşdırırlar. Bunun nəticəsində yeniyetmənin özü və yoldaşları haqqında təsəvvürləri genişlənməmiş olur. Yeniyetməlik dövründə oğlan və qızların davranışı hələ ambivalent xarakter daşıyır: onlar həm bir-birilə maraqlanırlar, həm də onlar arasında seçicilik formalaşır [4, s.329].

Yeniyetməlik dövründə həmyaşıdlarla ünsiyyət onların şəxsiyyət kimi formalaşmasında həlledici rol oynayır. Yoldaşlar onlar üçün nümunəyə çevrilir, bir-birlərinə fəal psixoloji təsir göstərir, bir-birlərini tərbiyə edirlər. Yeniyetmə oğlan və qızlar üçün istər məktəb, istərsə də məktəbdənkənar ünsiyyətdə söhbət əsas yer tutur. Psixologiyada onun iki növünü fərqləndirirlər: *birinci növ* söhbətlərə yeniyetmələrin bir-birlərinə müxtəlif sahələri (elm və texnikadan tutmuş maraqlı həyat hadisələrinə qədər) əhatə edən yeni fakt və xəbərlər haqqında məlumat verdikləri söhbətlər aiddir. *İkinci növ* söhbətlərə isə onların planları, arzuları, gələcək haqqında düşüncələri, öz yoldaşlarının münasibətləri, hərəkət və keyfiyyətləri, uşaqların qarşılıqlı münasibətləri, sinifdə və ya tanış uşaqlarla baş vermiş hadisələr, özlərinin xüsusi münasibətləri haqqında söhbətlər daxildir. Onlar: a/ ayrı-ayrı oğlan və qızların keyfiyyətləri haqqındakı təəssüratlarını bir-biri ilə bölüşür; b/ oğlanlarla qızların qarşılıqlı münasibətlərini və sinfin sevgi məcəralarını təhlil edir; c/ müşahidə etdikləri seksual səhnələr (konkret hadisə, şəkillər, kinofilmlər) haqqında bir-birlərinə məlumat verir; ç/ cinsi həyatın sirləri haqqında söhbət edirlər. *İkinci növ* söhbətlər həm rəfiqə qızların, həm dost oğlanların ünsiyyətində olduqca mühüm yer tutur. Onların çoxlu şəxsi sirləri də məhz bu sahə ilə əlaqədardır. Belə sirlərin məzmunu müxtəlif olsa da onların mənası həmişə eyni olmuşdur – bu, dost oğlanlardan və rəfiqə qızlar-

dan hər biri və ya ikisi üçün şəxsi, subyektiv cəhətdən mühümdür.

B.S. Volkov bu məsələni izah edərək qeyd edir ki, qızların bu sirləri onların bir-birilə qarşılıqlı münasibətlərinə, oğlanlarla münasibətlərinə, bununla əlaqədar təəssüratlarına, eləcə də cinsi yetişmə ilə əlaqədar olaraq nisbətən intim fikir və təəssüratlara aiddir. Oğlanların sirləri də öz məzmununa görə qızların sirlərinə çox oxşayır [3]. Həmin sirlər də onların bir-biri ilə və qızlarla qarşılıqlı münasibətlərinə, yaşlıların qarşılıqlı münasibətlərinin intim cəhətlərinə, yaşlıların davranışının bəzi cəhətlərini uşaqların təqlid etməsi təşəbbüsünə aiddir.

Yaxın yoldaş və dostla ünsiyyət yeniyetmənin mühakimələrinin xüsusi obyektinə çevrilir. O, dostunun davranış və rəftarını özünün davranış və rəftarı ilə müqayisə edir, onun ayrı-ayrı hərəkətlərini təhlil edib səbəbini araşdırır, yoldaşlıq məcəlləsi baxımından onun etik məzmununu nəzərdən keçirib qiymətləndirir. Həmin prosesdə yeniyetmənin yoldaşlarının və özünün şəxsiyyəti haqqında təəvvürlərini zənginləşir, onlara və özünə verdiyi qiymətlər dəyişir.

O, ya dostu bağışlamır, dostluq əlaqələrini kəsir, ya da ona yeni tələblər verir. Bu o deməkdir ki, yeniyetmələr bir-birinə fəal münasibət bəsləyirlər: onlar nəinki özlərinin, həm də yaxın yoldaş və dostlarının nöqsanlarını islah etməyə çalışır, daha doğrusu, bir-birlərini əslində tərbiyə edirlər. Yeniyetmədə yeni və çox mühüm xüsusiyyət – başqa adama təsir göstərmək cəhdi əmələ gəlir ki, bu da onun ictimai fəallığını ifadə etməklə yanaşı, həm də yaşlıları ilə qarşılıqlı münasibətlərinin yeni xarakter kəsb etdiyini, yaşlılara məxsus normalar əsasında qurulduğunu göstərir.

Yeniyetmənin fəallığının artması, ünsiyyət dairəsini genişləndirmək cəhdi, insanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətləri anlamağa çalışması onun hisslər aləmini də dəyişir. O, ətrafdakı hadisələrə öz reaksiyasını bildirir, çox vaxt emosiyalarını gizlədə bilmir. Onlarda xoşbəxtlik hissi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lakin bərk məyus olduqda öz hisslərini bürüzə verməkdən utanır və özlərini ağlamaqdan da saxlayırlar. Yeniyetmənin həyatında valideynlər nisbətən ikinci planda dayanır. Əvvəlki yaş dövrlərindən fərqli olaraq dəcəl, sözə qulaq asmayan, tez əsəbiləşən yeniyetmə artıq valideyni narahat etmə-

yə başlayır. Valideyn övladının dərdinə şərik olmağa, ona məsləhət verməyə çalışsa da, yeniyetmə bu tövsiyələrə məhəl qoymur və nəticədə valideyn-övlad münasibətlərinin pozulması halları baş verir. Valideyni təəccübləndirən odur ki, övladı kənarda sakit və utancaqdır, evə gələndə isə əksinə, tərs, dəcəl, heç kəslə sirtini bölüşməyən sosial varlıqdır.

Bəzən yeniyetmə ailədə sevilmədiyini, yeri olmadığını düşünərək valideynin hər kiçik iradəni şışirdilmiş və özünə qarşı olan böyük cəza kimi görür. Əslində isə yeniyetmə bu vəziyyəti dərk etmir. Bunun nəticəsi olaraq yeniyetmə valideynlərindən azad olma mübarizəsinə başlayır. Buna görə də valideynlər bu kimi halları nəzərə alaraq övladlarına ehtiyatla yanaşmalı, onları qıçıqlandıracaq münasibətlərə yol verməməlidirlər. Yeniyetməlik yaşı məktəbli yaşının bəsit bir dövrü deyildir. İnsan həyatının gələcək zəminləri bəlkə də bu yaşda yaradılır. İlk dəfə bu yaşda yeniyetmə özünü axtarır, kəşf edir. L.S. Vıqotskinin fikrincə, uşaq üçün mövcud olan ətraf aləmin yerində yeniyetmə üçün hüdudsuz bir dünya yaranır: yaşlılar dünyası.

Müəllimlə şagirdlər arasında münasibətlərin xarakteri ona görə mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, yeniyetmə şagirdlər daha çox təqlid etməyə, nümunə götürməyə meyilli olduqlarına görə bu münasibətlərdən də dərs alırlar. Müəllim təkcə biliklərin əsaslarını öyrətmir, həm də sinif kollektivini təşkil edir, onların şəxsiyyətini formalaşdırır və bu onun uşaqlarla münasibətlərinin məzmununda öz əksini tapır, münasibətlərin tərbiyəvi xarakterini müəyyənləşdirir.

Yeniyetməlik dövrü bir çox tədqiqatçılar tərəfindən böyüklər arasında qaçılmaz qarşıdurma və yetkinlik dövrü kimi qəbul edilir. Əhəmiyyətli böyüklər şəxsiyyətin formalaşmasına və yeniyetmənin statusunun formalaşmasına mühüm təsir göstərir. D.B. Elkoninin fikrincə, yeniyetməlik yaş dövründə həmyaşlıları ilə ünsiyyət şəxsi intim formasında aparıcı fəaliyyətdir [6]. Bu fikir bir çox psixoloqların əsərlərində çoxyönlü və inandırıcı şəkildə əsaslandırılmışdır. Müəyyən edilmişdir ki, yaşlıları ilə ünsiyyət sahəsində yeniyetmənin yetkinlik hisslərinin inkişafı və gücləndirilməsi üçün optimal şərait mövcuddur.

Həmyaşlıları ilə qarşılıqlı münasibətlərdə yeniyetmə şəxsiyyətini dərk etməyə, imkanları

nı müəyyənləşdirməyə çalışır. Ünsiyyətin şəxsi xarakteri, tez-tez mübahisələr və onların müzakirələr formasında olması onu izah edir ki, həmyaşıdları ilə təmaslar zamanı yeniyetmənin intellektual inkişafı baş verir, onun əqidəsi formalaşır. Yeniyetmə həmyaşıdları ilə ünsiyyət prosesində başqa insanlar haqqında onların vasitəsi və köməyi ilə özü haqqında məlumat əldə edir. Özünü tanımaq, yaxın yoldaşının, modelə uyğun olaraq, şəxsiyyətini aktiv şəkildə yenidən qurmaq cəhdlərinə səbəb olur.

Yeniyetmələr həmyaşıdlarının üstün konformizmdən istifadə edirlər. Bu da qrupda yeniyetmənin daxili sistemini gücləndirən *biz* hissini formalaşdırır. Ünsiyyət yeniyetmənin diqqətini cəlb etməsinə və düzgün münasibətinə yönəldilir. Birgə müzakirə nəticəsində yeniyetmə özü haqqında məlumatı tam və aydın şəkildə aydınlaşdırmaqla *mənini* dərk edə bilir. Ancaq bütün həmyaşıdlar yeniyetmədə mən obrazının formalaşmasına eyni cür təsir göstərmir. Odur ki, yaxın və uzaq münasibətlər ayırd edilməlidir. Yaxın münasibətlərin funksiyaları və xüsusiyyətləri:

* yaxın həmyaşıdları ilə münasibətlər və valideynlərlə ilkin eyniləşdirmə çox vaxt aradan qaldırılır;

* yeniyetmələrə arxalana biləcəkləri və onları başa düşə biləcək yaxın dostlar lazımdır. Onlar təkcə sirlərini deyil, həm də hisslərini onlarla bölüşür, daxili problemlərin və şəxsiyyətlərarası münaqişələrin həllində bir-birinə kömək edirlər;

* yeniyetməlik sınaqlar dövrüdür. Uşaq özünü intellektual, sosial, şəxsi, şəxsiyyətlərarası münasibətlər sahəsində sınayır. Bu sınaqlar münaqişə yolu ilə həyata keçirilir. Münaqişənin nəticəsi çox vaxt qeyri-qənaətbəxş olur və o yeniyetmənin rifahına təsirini göstərir. Bu hallarda yaxın dostun köməyi müalicəvi olur.

* həmyaşıdlarla yaxın münasibətlər uzaq həmyaşıdlarla və valideynlərlə münasibətdən daha az mühakimə olunur;

* yaxın həmyaşıdlar bir-birinin özünə hörmətini artırır. Özünə hörməti artırmaq, emosional dəstək vermək faydalıdır.

* yaxın dostlar arasında qarşılıqlı əlaqələr həm rejim, həm də mövzu baxımından fərqlənir. Məsələn, yaxın dostların müzakirə etdiyi möv-

zular adətən uzaq həmyaşıdlarına toxunmur. Həmyaşıdları ilə yaxın dostluq şəraitində yeniyetmələr münaqişəni görmək və idarə etmək, müəllifin subyektiv mövqeyini mənimsəmək üçün yeni vasitə və üsullar əldə etməklə yanaşı müəyyən bir ziddiyyət növünə yiyələnirlər.

* dostlarla ünsiyyət yeniyetməlik dövründə valideynlərin, müəllimlərin anlaşılmazlığı, eləcə də həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə yaranan ziddiyyətlər kimi çətinliklərdən çıxmağa kömək edir;

* şəxsi dəyərlər əsasən yaxın münasibətlərdə formalaşır və inkişaf edir. Dostlar, ümumiyyətlə, eyni inancları və baxışları bölüşürlər;

* eyni dəyərlər, normalar və maraqları dostları ilə bölüşən yeniyetməyə daha çox ünsiyyət dairəsində özünəinam qazanmağa kömək edir;

* yaxın münasibətlər yeniyetmənin sosial vəziyyətini artırır;

* yalnız yaxın, etibarlı münasibətlərdə yeniyetmə özünün daxili, bəzən dərin intim təcrübələrini və həyəcanverici fikirlərini ifadə etməklə, ilk növbədə, öz şəxsiyyətinə, obrazının subyektiv məzmununa təsir edə bilir.

Müəllim-şagird münasibətləri vakuumda formalaşmır. O, mürəkkəb, çoxşaxəli məktəbdaxili münasibət sisteminin bir hissəsidir və xarakteri də bu sistemin təsiri ilə müəyyənləşir. Müəllim və şagirdlərin qarşılıqlı münasibətləri yalnız yeniyetmələrə deyil, eyni zamanda, müəllimə də təsir göstərir. Müəllim əməyinin psixologiyasına aid tədqiqatların əksəriyyətində göstərilir ki, müəllimin öz işindən məmnunluğu, peşəsinə münasibəti, pedaqoji ustalığını artırmaq səyləri bir çox hallarda şagirdlərlə münasibətinin xarakterindən asılıdır.

Problemin aktuallığı. Həmyaşıdları ilə qarşılıqlı münasibətlərdə yeniyetmə şəxsiyyətini dərk etməyə, imkanlarını müəyyənləşdirməyə çalışır. Ünsiyyətin şəxsi xarakteri, tez-tez mübahisələr və onların müzakirələr formasında olması onu izah edir ki, həmyaşıdları ilə təmaslar zamanı yeniyetmənin intellektual inkişafı baş verir, onun əqidəsi formalaşır.

Problemin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə müasir yeniyetmə şəxsiyyətinin inkişaf və psixoloji xüsusiyyətləri ardıcılıqla araşdırılmışdır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, magistrantlar və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat:

1. Əlizadə, Ə.Ə. Pedaqoji psixologiya. / Ə.Ə. Əlizadə, H.Ə. Əlizadə – Bakı: ADPU-nun nəşr., 2010. – 600 s.

2. Əliyev, B.H. Pedaqoji psixologiya. / B.H. Əliyev, K. R. Əliyeva, R.V. Cabbarov – Bakı: Təhsil, 2011. – 256 s.
3. Əlizadə, Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəblisinin psixoloji problemləri / Ə.Ə. Əlizadə. – Bakı, 2014. – 490 s.
4. Əzimli, Q. Yaş və pedaqoji psixologiyanın müasir problemləri. Dərs vəsaiti / Q. Əzimli. – Bakı: ADPU, 2006. – 516 s.
5. Волков, Б.С. Психология подростков / Б.С. Волков.– СПб.: Питер, 2010. – 240 с.
6. Эльконин, Д.Б. Некоторые аспекты психического развития в подростковом возрасте / Д.Б. Эльконин // Психология подростка / Под ред. Ю. И. Фролова. – М.: Роспедагентство, 2011. – с. 313-320.

E-mail: Yarmemmed20@gmail.com

Rəyçilər: *psix.ü.fəls.dok.*, *dos.* **Q.V. Rəhimova**,
psix.ü.fəls.dok., **G.H. Əlixanova**

Redaksiyaya daxil olub: 30.03.2023